

FEMİNİST KURAM'DA KADININ POLİTİK EKONOMİSİ VE DÖNÜŞÜMÜ

THE POLITICAL ECONOMY AND TRANSFORMATION OF WOMEN IN FEMINIST THEORY

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИКА И ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖЕНЩИН В ФЕМИНИСТСКОЙ ТЕОРИИ

M. ALİ SAĞLAM*

ÖZ

Siyasal, sosyal ve iktisadi alanda cinsler arası eşitliği savunan feminist kuram esas öznesi olan kadının eşitlenme çabasını konu edinen bir içerik oluşturmayı çabalar. Feminist kuram toplumsal cinsiyetin ekonomi politik ile bütünleşen başlıca konu başlıkları olan üretken olan/olmayan emek piyasası, ev içi/dışı emek, cinsiyete dayalı ücret eşitsizliği, iş bölümünün cinsiyet temelli örgütlenmesi gibi konuları kuramın bünyesinde gelişen akımlar üzerinden ele almaktadır. Feminist akımlar bu konuları gelmiş oldukları ideolojik perspektiflerden ayırılmadan sorunsallaştırmışlardır. Kendi içinde farklılaşan feminist akımlar bu çalışmada dörde indirilerek söz konusu tematlere bakışları irdelenmiştir.

Doğal haklar doktrini üzerinden kadın öznesini sorunsallaştıran liberal feminist kuramcılar toplumsal cinsiyet eşitsizliğini kapitalizm içi tartışma konusu yapmaktadırlar. Buna karşılık Marksist feministler ise tarihsel materyalist bakış açısıyla yabancılaşma, iş bölümü, sınıf temelli sömürü biçimleri üzerinden irdeleyerek sosyalist bir dünya önerisi ile feminist kurama katkıda bulunmuşlardır. Patriyarkal sistemi tartışmanın merkezine koyan radikal feministler her türden eşitsizliğin bundan kaynaklandığını ve çözümün patriyarkal sistemin ortadan kaldırılması olarak görmüşlerdir. Buna karşın hem kapitalist sistem hem de patriyarkal sisteminin toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yol açtığını öneren ikili sistem kuramcıları ise çözüm önerisini bu iki sistemin değiştirilmesi üzerine kurgulamışlardır.

Çalışmanın temel amacı farklı feminist akımların toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin politik ekonomideki görünümüne nasıl bir perspektif ile baktıklarını açığa çıkarmaktır. Çalışma bunu gerçekleştirirken politik ekonominin temel konularından olan emek piyasası, cinsiyete dayalı ücret eşitsizliği, ev içi ve dışı emek süreçleri, cinsiyete dayalı iş bölümü gibi feminist iktisadın öncelikli konularına dört feminist akımın nasıl bir bakış açısıyla yaklaştıklarını açığa çıkarmayı hedefler. Bu bağlamda kuramcılarının metinlerinin analizi üzerinden ve esas

* ORCID: [0000-0001-6617-7958](https://orcid.org/0000-0001-6617-7958), Dr. Öğretim Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, İktisat Bölümü, Artvin/Türkiye, alisaglam@artvin.edu.tr

Feminist Kuram'da Kadının Politik Ekonomisi Ve Dönüşümü

olarak ikili sistem kuramcılarının önerisinden hareketle bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Feminist İktisat, liberal feminizm, Marksist feminizm, Patriyarkal*

ABSTRACT

Feminist theory, which advocates gender equality in the political, social and economic spheres, strives to create content that mainly discusses women's efforts in achieving gender equality. Feminist theory handles with the issues such as productive/unproductive labor market, domestic labor/non-domestic labor, wage inequality based on gender, division of labor based on gender which are the primary subject matters of the integrated field of gender and political economy through the theoretical currents developing in this body of knowledge. Feminist theories questions these issues without isolating themselves from their originary ideological perspectives. Differentiated feminist theories are reduced in four currents in this study to be analyzed in terms of their views on these above issues.

Liberal feminist theorists, problematizing the female subject through the doctrine of natural rights, discuss gender inequality within capitalism. In contrast, Marxist feminists have contributed to the feminist theory on alienation, division of labor, class-based forms of exploitation using the historical materialist perspective. Radical feminists and gender binary system theorists, emerging from new social movements, have been inspired by the Marxist theory; however, they have left a significant trace in the feminist theory, surpassing this inspiration. Radical feminists, whose focal point in discussion is the patriarchal system, have observed that any kind of inequality is derived from this approach and that the solution is the eradication of the patriarchal system. On the other hand, gender binary system theorists suggesting that both capitalist system and patriarchal system leads to gender inequality have built the solution on transforming this binary system. The main subject matter of the present study is to exhibit the perspectives of different feminist theories on the reflections of gender inequality in political economy. The study tries to clarify how these four feminist theoretical currents approaches the primary subjects of feminist economics such as labor market, domestic and non-domestic labor processes, division of labor based on gender, wage inequality based on gender. In this context, the researcher attempted to form a framework, based on the analysis of texts written by theorists and mainly on the suggestion of gender binary system theorists.

Keywords: *Feminist Economics, liberal feminism, Marxist feminism, patriarchal*

АННОТАЦИЯ

Феминистская теория, защищая гендерное равенство в политической, социальной и экономической сферах, стремится создать контент являющийся предметом усилий женщин для социального равенства. В феминистской теории рассматриваются такие вопросы, как производительный/непроизводительный рынок труда, домашний/не домашний труд, неравенство в оплате труда по признаку пола и организация разделения труда по признаку пола с учетом тенденций, развивающихся в рамках теории. Феминистские движения сделали эти вопросы примечательными, не отступая от своих идеологии. В этом исследовании рассматриваются четыре вида феминистских течения.

Либеральные теоретики-феминисты, которые выдвигают женскую тему посредством доктрины естественных прав, делают гендерное неравенство предметом споров в рамках капитализма. С другой стороны, марксистские феминисты, внесли свой вклад в феминистскую теорию с учётом социалистических подходов, анализируя отчуждение, разделение труда, классовую эксплуатацию и историческую

материалистическую точку зрения. Радикальные феминисты, обсуждая патриархальную систему, отмечают, что из него исходят все виды неравенства и что решением этой проблемы является ликвидация патриархальной системы. С другой стороны, теоретики бинарной системы предполагают, что как капиталистическая, так и патриархальная система вызывают гендерное неравенство. На основе этого они построили свою теорию для изменения обеих систем.

Основной целью этого исследования является показать перспективу феминистского движения на основе политического содействия и экономического развития по гендерному признаку. При этом, целью исследования является показать, как четыре феминистских течения подходят к приоритетным вопросам феминистской экономики, как рынок труда, неравенство в оплате труда по признаку пола, внутренние и внешние трудовые процессы и разделение труда по признаку пола. Так как, все они являются одной из основных приоритетов политической экономии. В этом контексте была предпринята попытка проанализировать труды теоретиков и раталковать их предложения по поводу бинарных систем.

Ключевые слова: *феминистская экономика, либеральный феминизм, марксистский феминизм, патриархат*

Giriş

Feminist kuramda kadının politik ekonomideki yeri üzerinde yoğun bir tartışma devam etmektedir. Bu tartışmanın kendisi esas olarak çeşitli feminist akımların geldikleri ideolojik kökenleri üzerinden şekillenmiştir. Feminist kuramın kadın ve iktisadi yaşam arasında kurmuş olduğu düşünsel süreklilikten bağımsız/ilişkisel gelişen iktisadi yazın ise feminist akımların baktığı yerden hayli uzak bir noktadan konuyu ele almıştır. İktisat yazınında “üretken” emek merkeze alınır ve kadının emek piyasasında yer almayan emeklerini iktisadın konusu olarak görülmemesi gerektiğini savunur. Bu bakış kadını rasyonel iktisadi özne olarak görmez. Dolayısıyla bu denli dar varsayım alanı feminist akımların temel eleştiri noktalarından biri olmuştur. Kadının her türden eşitsizliğini konu edinen feminist kuramın politik ekonomi de eleştiri konusu yaptığı konular buradan ötesini içerir. Bu bağlamda; ücret eşitsizliği, ev içi kadın emeği, patriyarkal ve kapitalist sistemin sömürü ilişkileri, cinsiyete dayalı iş bölümü gibi konular akla ilk gelenlerdir. Bu eleştiri alanlarının feminist kuram içindeki tonları ise gelen ideolojik arka plana göre değişmektedir.

Modern dönem ideolojileri ve onların feminist akımlarla ilişkileneşinden hareketle politik ekonomi ve toplumsal cinsiyet arasında bir okuma yapılırsa ise liberal feminist akımcılar bu hattın başlangıç noktasını temsil eder. Bu bağlamda liberal feministlerin kadın meselesine yaklaşımı modern döneme dair kurmuş olduğu çerçevenin liberal kuramdaki örüntüleriyle iç içe geçen bir alan olarak karşımıza çıkar. Liberal Feministler ABD bağımsızlık bildirgesi, Fransız insan hakları bildirgesi gibi temel bildirgelerden hareketle temel hakların cinsiyete dair ayrımları ortadan kaldırılmasından referans alınmasını önerirler. Bu bağlamda mülkiyet hakkından mahrumiyetten, emek piyasasına katılıma ve ücret eşitsizliğine kadar pek çok alanda oluşan cinsiyet temeli ayrımcılıklara sıklıkla göndermede bulunurlar. Liberal feministler kadını toplumsal cinsiyet üzerinden okumaktan çok emek piyasasındaki dezavantajları üzerinden okumayı tercih ederler. Kadın, ev içi emek

Feminist Kuram'da Kadının Politik Ekonomisi Ve Dönüşümü

süreçlerindeki yerinden çok üretken emek etrafındaki bir eklemleme üzerinden özneleştirilmiştir. Sorunlara dair çözümlerinin başında gelen ise eğitim alanında sağlanacak eşitliktir. Cinslere eşit eğitim şansının tanınması halinde kadının içine düştüğü eşitsizliklerin ortadan kaldırılabileceği savunusu sıkça vurgulanır. Buna karşılık Marksist yaklaşım ise kapitalist toplumdaki sömürü ilişkilerinin sınıfsal karakterine sıkça vurgu yapmaktadır. Marks ve Engels'in sömürü ilişkilerini tarihsel materyalist bir yöntemle ele alışları Marksist/sosyalist feministlerce de kullanılmıştır. Marksist/sosyalist feministler bu yöntemden hareketle kapitalist sömürü, cinsiyetler arası iş bölümü, kadının ev içi mekâna ötelenmesi ve yabancılaşma gibi temel konuları sıklıkla ele almışlardır. Marksist perspektif aynı zamanda radikal feminist ve ikili sistem akımına öncülük etmesiyle liberal eleştiriye göre daha etkin bir teorik yaklaşım olmuştur.

68 sonrasında daha belirgin olmak ile birlikte yeni toplumsal hareketler bağlamında toplumsal cinsiyet okumalarının ortaya çıktığı görülmektedir. Radikal feministler ve ikili sistem akımlarının temsilcileri bu hattın öne çıkanlarıdır. Bu akımların temel eleştiri hattı patriyarkal ve kapitalist sisteme dönük olmuştur. Bu bağlamda kapitalist sistem eleştirilerini öncelikli olarak “üretken” emek üzerinden oluşturulan hâkim söyleme yapmaktadırlar. Üretken emeğin sınırlarının piyasa ile sınırlı tutan neo klasik okul ve liberal feministlere eleştiri getiren radikal feministler ve ikili sistem akımlarının temsilcileri emek türleri üzerinden politik ekonomik tartışmalarına katılmışlardır. Fakat bu iki akımın eleştirileri sadece emek türleri üzerinden devam etmemiştir. Aynı zamanda tartışmaların merkezine patriyarkal ve kapitalist sistemi alarak; üretken emeğin piyasada gelir getirici işlere gönderme yapması, kadının ev içi görünmeyen emeğinin, diğer bir ifadeyle ev içi yeniden üretiminin göz ardı edilmesine sıkça vurgu yaparlar. Bu bağlamda hâkim iktisadi yaklaşım ve eril zihniyet tarafından “görünmeyen/görmezlikten” gelinen ev içi emek özellikle vurgulanmıştır. Bu akımlar politik ekonomi okumalarında ev içi emeği temel verilerinden biri olarak ele alınmasını önermektedirler. Nitekim ikili sistemin temsilcileri bir taraftan kapitalist sistem tarafından üretilen her türden eşitsizliği ele alınırken diğer taraftan ise patriyarkal sistemle olan pozitif ilişkinin açığa çıkarılmasını önermişlerdir. Bu bağlamda bir taraftan ev içi/dışı emek süreçlerinde kadının rolü irdelenirken diğer taraftan ise kadının toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin her türden yansımalarını sorun etmiştir. Buna karşılık radikal feministler, bu tartışmada patriyarkal ve kapitalist sistemleri okumasını birlikte yapan ikili sistem kuramcıları ve kapitalist sistemi tartışmanın odağına alan Marksist feministlerin önerilerine karşın patriyarkal sistemin merkeze alınması gerektiği savunusuyla farklılaşmaktadır. Onlara göre üretken/üretken olmayan emek, ev içi/dışı emek tartışmalarının ötesinde esas olarak eleştiri merkezinin patriyarkal sistem olması gerektiğidir. Radikal feministler söylemden düşünüşe kadar patriyarkal sisteme ait bütün kavram ve kuramların eleştirilmesi gerektiğinden hareket etmişlerdir. Bu bağlamda kuramsal çerçeveyi oldukça radikal bir zemine oturtular. Radikal Feministler patriyarkal sistem tartışmasının içeriğini sadece toplumsal tarihsel inşa süreçlerinin bir ürünü olarak görmez. Aynı zamanda biyolojik yapıyı da içeren bir çerçevede ele alınması gerektiğini sıklıkla vurgularlar.

Özcesi radikal feministler, feminist akımlar içinde eleştiri ve önerileriyle toplumsal ve biyolojik inşaa süreçlerinin yeniden ele alınmasını ve bu bağlamın patriyarkal sistemi merkeze alan bir noktanın olması gerektiğini savunmaktadırlar.

Çalışmada kadının üretken/üretken olmayan emek piyasasına katılımının ortaya çıkarttığı özneliği başta olmak üzere sömürü ilişkilerinden kamusal-özel alana ve iş bölümü v.b. pek ekonomi politik tartışma konusu üzerine feminist kuramların nasıl ele bu konuları ele aldığı ve dönüştürdüğü tartışılacaktır. Bu bağlamda öncelikle kadının farklı feminist akımlarla nasıl sorunsallaştırıldığı ele alınırken özellikle kadın, üretken emek piyasasına katılımı, doğum, ailenin değişen karakteri, aile içi roller gibi yansımaları da yeri geldikçe ele alınacaktır. Temelde ikili sistemin kuramsal yaklaşımını merkezine alan çalışma; liberal, Marksist, ikili sistem kuramcıları ve radikal feministlerin kadın meselesini nasıl sorunsallaştırdığını ele almıştır. Çalışmanın kaynakları farklı akımlara bağlı feministlerin metinleri üzerinden oluşturulmuştur.

1. Kadın ve Kadın Emegine Dair Teorik Tartışmalar: Dalga Hareketleri İle İdeolojik/Kuramsal Sınıflandırmaların İç İçeliği ve Dönüşüm

Ana akım iktisat tarafından “irrasyonel” tanımlanan kadın iktisadi aktör olarak görülmemiştir. Neo-Klasik iktisatçılardan Jevons, Marshall ve Pigou ile onların takipçileri kadının “rasyonel olmayan kararları” nedeniyle iktisadi ajan olmayacağını savunurlar. Eroğlu ve İşler bu bakış açısının genel bir çerçevesini şöyle tarif etmişlerdir:

“Genel kabul görmüş iktisat tartışmalarında kadınlar genellikle yok sayılmıştır. Klasik ekonomistlerin çoğu kadınların rasyonel karar alma kapasiteleri hakkında şüpheci olurlarken; kadının ücretinin erkeklerinkinden daha düşük olmasını doğal karşılamışlardır (Eroğlu&İşler, 2004: 57)”.

Dahası takipçiler Smith’e gönderme yaparak kadın ile erkek arasında işkollarına kadar indirgenen bir “irrasyonelite” savunusu yaparlar. Buna göre erkek her işi yapmaya uygundur. Fakat kadın; hemşirelik, öğretmenlik, ev hanımlığı gibi mesleklerle uğraşmalıdır. Kadının iktisadi yaşama dair sınırlarını oldukça daraltan bu iktisadi perspektif siyasal dilini üretmekten de geri durmamıştır. Nitekim Fransız devriminde ön plana çıkmış kadın direnişçilerin kamusal alanda uzaklaştırılmasıyla sınırlı olmayan siyasal tercih bunun tipik yansımalarındandır. Bununla yetinmeyen burjuva sınıfı yeni Fransız yurttaşının yetiştirilmesini de kadına uygun bir rol olduğunu savunmuştur.

Bu maskülen (erkeksi) bakış açısı kadınların kamusal mücadelesini beraberinde doğurmuştur. Kadın mücadelesinin iktisat içindeki yansımaları feminist iktisatçılar tarafından dile getirilmiştir. Ana akım iktisada eleştiriye içeren bu okulun genel çerçevesi şöyle tanımlanmıştır. *“Feminist iktisatçılar, geleneksel iktisatçıların teorilerinde modelleştirilen kişiyi erkek olarak algıladıklarını, bu bağlamda da kadın deneyimlerini iktisat bilimine yansıtmadıklarını iddia ederek, kadınların erkeklerle eşit olarak, yeni iktisadi yöntem, teori ve politikaların geliştirilmesine katılımını önermekte; iktisada kadın bakış açısının da içinde bulunduğu bir yorum*

Feminist Kuram'da Kadının Politik Ekonomisi Ve Dönüşümü

getirmek istemektedirler. Yerleşik iktisadın modelleştirmede dayandığı kuthk, bencillik, rekabet gibi kavramları reddetmeyerek, zıtları olan bolluk, diğergamlık ve işbirliğini de içine alacak şekilde dinamik ve açık bir modelleştirme anlayışını teklif etmektedirler (Eroğlu&İşler, 2004: 57).”

Nitekim bu mücadele/eleştiri hattı sadece entelektüel bir direnişle sınırlı kalmamıştır. Feminizm ve dolayısıyla feministlerin tarihsel toplumsal gelişim seyrine bağlı olarak gelişen eleştiri ve direniş alanları toplumsal mücadele alanlarının önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Kendi içinde yoğun tartışmalara konu olmakla birlikte teorik ve pratiği içine alan bir praksisin yansıması olarak dönemlendirme ve tanımlamalar setine sahiptirler. Bu bağlamda feminist kuramcılar ve aktivistler hem feminizm tanımı ve çerçevesi konusunda hem de dönemlendirme ve mücadele yöntemleri konusunda oldukça farklı bakış açılarına sahiptirler. En genel anlamda feminizmi; *“kadınların kendi aralarında bir dayanışma yaratarak, erkek egemen dünyanın norm ve değerlerine, cinsiyetçi politikalarına karşı başlatmış olduğu mücadele* (Mitchel, 1995: 6-7, aktaran; Taş, 2016: 166)” olarak tanımlamıştır. Diğer taraftan süreç ve dönemlendirme konusunda da ortaklaşmayan feminist kuramda dalga hareketleri (I. II. III. dalga hareketi) üzerinden bir dönemlendirme esas alınması noktasında mutabık kaldıkları görülmektedir.

Wollstonecraft'ın “Kadın Haklarının Savunusu” (Vindication of the Rights of Women) adlı çalışmasından hareketle savunularını içeriklendiren birinci feminist dalga hareketi 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında etkin bir akım olarak kadın öznesi üzerine fikirler ileri sürmüştür. Bu feminist dalga liberal feminizmin talepleriyle benzeşen bir öneriler setine sahiptir. Bu bağlamda kadının oy ve mülkiyet hakkı, özgürlük, yönetimsellik gibi konuları sıklıkla ele almışlardır. Birinci dalga esasında cinsiyetler arası eşitliği doğal haklar doktrini üzerinden savunmaktadır (Taş, 2016: 167-168). 1960'lı yıllarda batı toplumunda yaşanan değişimler yeni toplumsal hareketler olarak karşılık bulmuştur. Bu hareketler içinde yükselen feminist dalga ikinci feminist dalga olarak kabul görmüştür. Birinci feminist dalga tarafından dile getirilen ve kimisinin yasal güvencelerle kazanıldığı hakların gündelik hayattaki pratiklerde gerçekleşemediğini savunurlar. Bu nedenle ev içi ve dışı cinsiyetçi rollerin devam ettiğini sıklıkla vurgularlar. İkinci dalga tarafından eleştirilen bir başka nokta ise ev mekânın özel olarak tanımlanmasıdır. Teknolojik gelişmeye rağmen her kadının ilaçlara ulaşamadığını ve bu nedenle kürtaj hakkı savunusunu yapmak bu dalganın diğer başlıca talepleridir. 1990'lı yıllarda ortaya çıkan üçüncü dalga feminist hareketler ise ikinci dalga hareketinin kadına dair taleplerini üst ve orta sınıf niteliğine eleştiri getirmişlerdir. Bu bağlamda post-modern dönemin yöntem ve konularını içeren bir bakış metinlere sıklıkla yansımıştır. Kadına şiddet, cinsellik gibi daha mikro konulara yoğunlaşmışlardır. Aynı zamanda iktisat, toplumsal cinsiyet, etnisite, sınıf gibi tematikleri multidisipliner bir metodoloji ile sorunsallaştırmaktadırlar. Kadınların deneyimleri ve pratiklerine yoğunlaşan üçüncü dalga post modernist ve post yapısalcı bir çerçevede kadını tartışma objesi yapmıştır (Taş, 2016: 167-172).

Dalga hareketlerinin bu genel kabulüne karşın kadın hareketinin teorik çerçevesi politik iktisat ilişkisi üzerinden önceleneceğinden çalışmada feminist akımlar üzerinden sınıflandırılmaya gidilmiştir. Bu bağlamda kadın ve emeğine dair akımların kendi içlerinde farklılaşan bakış açılarından ötürü, söz konusu akımların kadın meselesine nasıl baktığından hareketle bir sınıflandırma yapılacaktır. Bu bağlamda, en genel anlamda dört akım ortaya çıkar. Bunlar liberal feministler, Marksist feministler, radikal feministler ve ikili sistem yaklaşımçılarıdır.

1.1. Evrensel Haklarda Eşitlik: Liberal Feminizm

Rasyonel akıl, özgürlük, eşitlik gibi doğal haklar doktrinin mottoları liberal feministlerce de kullanılmıştır. Doğal hakların yurttaş olmaktan kaynaklı haklar olduğunu ve bütün yurttaşların bu haklardan eşit şekilde yararlanması gerektiği soyutlamasıyla liberal feminizmin teorik temelleri atılır. Kadının yaşadığı her türden eşitsizliği yapı içi tartışmalarla çözmeyi kendilerine dilmaç edinirler. Kadınların eğitim hakkından eşit şekilde yararlanmamış olması eşitsizliğin başat nedenlerinden biri olarak görülmüştür. Burjuva devriminin yurttaşlık temelinde bütün toplumsal kesimlere eğitim politikaları üzerinden uygulanması ile cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ortadan kalkacağını savunurlar¹ (Nye, 1988: 12). Walby’ in de ifade ettiği şekliyle Liberal feminizmi, diğer feminist akımlardan ayıran en önemli nokta, *“kadının ezilmişliğini toplumsal yapıları şekillendiren bir analizle değil bir dizi küçük ölçekli mahrumiyetin bir araya geldiği bir toplam olarak izah etmesidir. Bu yaklaşıma göre, kadınların dezavantajlı konumda olmasının tek bir temel nedeni yoktur* (Walby, 2016: 16).”

Kadının toplumsal cinsiyet bağlamında yaşadığı eşitsizlikleri patriyarkadan koparmadan ele alan liberal feministler kamu ve özel alan ayrımı yaparak bireysel hakların alanını tartışma konusu etmişlerdir (Altınbaş, 2006: 23-26). Liberal feministlerce devletin müdahale alanını kapsayan kamusal alan ile “özgür” olduğu kabul edilen özel alanın inşasında erkeğin egemenliği görünmez kılınmıştır. Özellikle özel alanda erkeğin merkeze alınmasının ötesinde görünmez kılınması adına rasyonel akıl devreye sokulmuştur. Liberal feministler bireysel yeteneklere gönderme yaparak kadının sistem içindeki olası kazanımlarını öncelerler. Böylece kadının erkek egemen yapıdaki anlatisını göz ardı edip, ev içi üretim pratiklerini roller düzeyine indirgemektedirler. Dahası ev içi rollerin üretim ilişkilerini yeniden üretmesini ise, nicel ve süresiz ev içi iş yapısı şeklinde tanımlarlar. Özel alandaki bu bulanıklık, sadece burayla sınırlı tutulmamış kamusal alanda ise kadınların dezavantajlarını özellikle mahrumiyetlerine neden olan yapı içi eksikliklere bağlayarak kurgulamaktadırlar.

Rasyonel karar veremediğinden dolayı iktisadi ajan olarak görülmeyen kadın anlatisına ilk eleştiri liberal feminist iktisatçılarla gelmiştir. Neo-klasik iktisatın bakış açısını merkeze alarak eleştirilerini politik ekonomi içinden yükseltmişlerdir. Buna göre; cinsiyetler arası eşitlik gereği kadın rasyonel akla sahip

¹ Mary Wollstonecraft hem Liberal feminist akımın kurucusu hem de önde gelen temsilcilerindendir. Bunun yanı sıra John Stuart Mill ve Harriet Taylor’da diğer önemli liberal feministlerdir.

Feminist Kuram'da Kadının Politik Ekonomisi Ve Dönüşümü

olup, doğru iktisadi davranışı gösterebilen bir iktisadi aktördür. Kadın, emek piyasasındaki eşitsizliklere rağmen artı değer üreten üretken emeğin öznelereindir. Bu yüzden eşit haklara sahip olması gereken bir iktisadi aktördür. O vakit doğru olan kadını irrasyonel olarak görmek değil, yapı içi müdahalelerle ortaya çıkan eşitsizlikleri yok eden bir perspektif geliştirilmesidir. Böylece toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlik yapı içi müdahalelerle ortadan kaldırılır. Fakat üretken emeği artı değer üreten emekle sınırlı tutan bu bakış açısı kadının ev içi emeğini pas geçmekle kalmaz aynı zamanda onun bu durumunu rasyonel iktisadi aktörle de bağdaştırmaz. Bu bağlamda ev içi emek sürecini iş yaşamına giren kadına toplumsal cinsiyetin dayattığı yansıma olarak değerlendirirler. Bu rol bölüşümü doğası gereği erkeğin ev içi üretim sürecinde başkaca yeni roller üstlenmesine zemin hazırladığını iddia ederler (Walby, 2016: 110-111). Kadının çalışma hayatı ve ötesinde ev içi emek süreçlerindeki yerini liberal haklar teorisi bağlamında ele alan liberaller, gündelik (iş hayatı deneyimleri başta olmak üzere) pratiklerini açıklamak için kültür kavramını merkeze alırlar. Kültürel farklılıklardan kaynaklanan rolleri sıklıkla vurgularlar.

Liberal feministlerin ekonomi politığı dair bu genel yaklaşımları feminist hareketler içinde ilk olmaları nedeniyle sonraki akımlar tarafından eleştiri konusu olmuştur. Bu alt bölümü sonlandırmadan önce bunlardan ön plana çıkan bazılarını vurgulamak yerinde olur. Liberal feministlerin cinsiyete dayalı iş bölümünü eleştiren Kanter; kadınların karşı karşıya kaldığı kariyer ve iş mekânı olumsuzluklarını konu edinir. Kanter'e göre, kadın eğitim politikalarında başarılı olsa bile iş/kariyer basamaklarında patriyarkal kültürel den ötürü yükselememektedir. Özellikle erkeklerin egemen olduğu işkollarında erkekler arası dayanışma ilişkilerinin cinsiyetçi bir noktada yoğunlaştığından kadınların yükselme şansı iyiden iyiye zorlaşmaktadır. Kadının çalışma hayatındaki dezavantajlı durumu, kariyer basamaklarının eril oluşundan kaynaklı olarak erkek işgücünün kayırılması ile sınırlı değildir. Daha önemlisi kadının eril ilişkilerdeki ilişki ağlarından dolayı karşı karşıya kaldığı psikolojik "motivasyonsuzluklardır." Kariyere dair bu dışlama, kadın dayanışma ilişkilerini sağlayabilecek modellerin olmaması ile birleşince psikolojik olarak motive olamayan bir kadın profili ortaya çıkacaktır (Kanter, 1977'den Aktaran: Walby, 2016: 58-59). Kadının erilleşme zorunluluğunun mevcut iş bölümü örgütlenmesinin kaçınılmaz bir sonucu olması, liberal feministlerce gözden kaçırılan bir husustur. Bu durumun liberallerce görülememiş olması, diğer feminist akımlarca eleştirilmesine sebep olmuştur. Bilakis benzerlik/aynılık üzerine inşa edilen eşitlikte, en azından kadının "biyolojik olarak farklı oluşunun göz ardı edilmesi sebebiyle teoride yanılığlara düşülmektedir (Evans, 1995: 39)." Çocuk sahibi olmak kadının kaçınılmaz olarak çifte yük sahibi olması sonucunu doğur ki bu durumda kadının emek piyasasında erkeğe göre dezavantajlı bir konuma itilmesine sebep olur.

Son olarak ev içi emek sürecini ihmal eden bakış açılarına getirilen eleştiriye kısaca yer vererek bu kısmı sonlandırmak yerinde olur. Liberal feministler emek piyasasına katılamamayı eğitim yoksunluğu ile ilişkilendirmişlerdir. Bu önermenin doğal sonucu emeğin sınırları artı değer üretken emek olarak çizilir. Çünkü eğitim mesleki beceri kazanmayı amaçlar ve bu da ancak artı emek üreten emek piyasasına

katılmakla test edilir. Böylece ev içi emek süreci artı değer üreten emek olmadığı savı pekiştirilir. Sürekli üretken emek ile artı değer arasında kurulan varsayım mutlak doğru alan olarak kabullenilir. Üstelik bu tezi desteklemek için evlilik ile ortaya çıkan hane dışı emek sürecinden kopuşu bir değişim olarak değerlendirirler. Bu haller sonuç itibarıyla ev içi emeğin esas öznesini kadına indirgeyen bir mantık yürütmesine vesile olur. Bu emek, artı değer üretmediği için emek olarak görülmez. Diğer taraftan erkeğin rollerindeki değişimi ise kadının emek piyasasına girmesiyle erkeğin ev içi emek sürecine katılımıyla eşitleneceğini varsayarlar. Böylece kadın ve erkeğin eşitlendiği bir roller dağılımının ortaya çıktığını iddia ederler. Fakat pas geçtikleri erkeğin yeni roldeki zamanının kadının ev içi rollerine olan oranı ve bunun sürekliliğidir. (Walby, 2016: 110-113).

1.2. Kadın Sorununu Sınıftan Görmek: Marksist Feministler

Marksist kuramın kurucuları olan Marks ve Engels, esas olarak kadın sorununu kadını merkeze alarak tartışma konusu yapmazlar. Buna rağmen sınıf ilişkileri içinde kadının dışlanma hallerini çokça dile getirmişlerdir. Üstelik hem sosyalist feministler hem de radikal feministlerin esin kaynağı olmaları nedeniyle bu bölümde üzerinde durulmayı hak etmektedirler. Özellikle çağdaş sosyalist feministlere esin kaynağı olan Marks'ın maddeci "determinizm" teorisi, yabancılaşma, praxis ve ekonomik değerlendirilmesi olan kapitalizm ve emek teorilerine bakılmayı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle Engels tarafından yazılan "*Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni*" adlı çalışmaya kısaca bakmak yerinde olur. Engels en genel anlamda çalışmasında kadının metalaştırılması sürecine eğilmiştir. Bu bağlamda aile ve aile içindeki iş bölümü ve bu durumun oluşmasında etkili olan tarihsel arka plan tarihsel materyalist bir bakışla irdelenmiştir (Donovan, 2015: 133-134). Marks ailedeki iş bölümünün kökenini doğal iş bölümüne indirir. Şöyle ki yaş ve cinsiyetten dolayı oluşan farklılaşma doğal iş bölümünün kökeni olarak görülür. Bu bağlamda *Alman İdeolojisinde* vurguladığı üzere; iş bölümü sayesinde bir insanın bir başka insana efendiliği köleliğin ilk şeklidir. Bununla birlikte kadın ve çocukların koca tarafından köleleştirilmesini özel mülkiyetin ilk biçimi olarak görmüştür (Marx&Engels, 2008: 57-61). Yine Marks "*ekonomi politığın eleştirisine katkı*"da toplumsal yapının bilincin oluşumunda etkili olduğunu vurgular. Marks bununla birlikte bilincin nasıl oluşturulduğu sorusunu ise *Alman İdeolojisi* çalışmasında ele alır. Marks bir toplumdaki egemen düşüncenin nasıl oluştuğu sorusunu merkeze aldığı Alman İdeolojisinde, egemenin düşüncelerinin egemen tarafından topluma dayatıldığını altını çizer. Dayatılan bu bilincin karşı sınıf tarafından özümsemesini ise, esas olarak yanlış bilinç olarak kendini dışı vurduğunu altını çizer. Bu durumda praksisin yanlış bilinci ortadan kaldırmada önemli bir işlev göreceğini varsayar (Marx&Engels, 2008: 53-69). Praxis, Marksist kuramda kişinin kendi sınıfına ait olmayan bilinci açığa çıkarmanın eğitsel aracıdır. Bu düşüncenin Marksist feministler açısından önemi, kadın ve proletarya arasında kurulan bağa/benzerliğe karşı erkekler ile yönetici çıkar gruplarına hizmet eden yanlış bilinci açığa çıkarmasıdır.

Feminist Kuram'da Kadının Politik Ekonomisi Ve Dönüşümü

Engels'in *Ailenin Kökenindeki* temel tezi, tarih öncesi komünist anaerkilliğin belirli bir anda ataerkillik tarafından nasıl ters çevrildiği ya da ikame edildiği üzerinedir. Bununla birlikte, anaerkil feministlerden farklı olarak Engels, bu geçişi ekonomik gelişmelere, özellikle de özel mülkiyetin kurulmasına ve değişim ve kar için kullanılan metaların ortaya çıkmasına bağlar. Ancak değişimden önce toplum anne etrafında dönen geniş aileler temelinde anaerkil bir biçimde örgütlenmişti. Engels burada Morgan'ın Amerikan Irokua Kabilesi üzerindeki çalışmalarından esinlenmiştir (Engels, 1967: 46-119). Engels'in tasvir ettiği anaerkil komünist toplumunda kadınlar aynı kabilenin üyesi iken erkekler dışarıdan geliyordu. İş bölümüne rağmen cinsler eşitti. Anaerkil toplum olması nedeniyle kadın daha eşitti. Çünkü maddi temel, kadınların mensup olduğu kabilelerce denetleniyordu. Anaerkillikten ataerkil topluma geçilmesinde avcılık yerine sürü yetiştiriciliğinin öne çıkması önemli bir evredir. Bu yeni evreyle birlikte ortaya hayvansal gıdanın artmıştır. Artış beraberinde gıdanın üretimi, kontrolü ve denetimi sorunlarına vesile oldu. Üstelik bütün bu işlerin yapılması için köle kullanımını "zorunluluğu" belirdi. Bu yeni durum cinsiyetler arası iş bölümünün pekişmesini arttırdı. Üretim aşamasında kadının daha fazla tercih edilmesi, kadının aynı zamanda değişimin nesnesi olmasına alan açtı. Üretimde daha çok kullanılan kadın, söz konusu ortaya çıkan artık değer denetimine gelince buradan erkek tarafından dışlandı. Bu durum kadının değer kaybetmesine ve ikincil pozisyona düşmesine neden oldu. Hatta erkeğin elinde biriken artı değer miras sorununun nasıl halledileceği sorusunu gündeme getirdi. Haliyle miras babanın kendisini güvenceye almak adına bu varlığı erkek evlada devretmesine neden olmuştur. Bu durum kadının evden dışlanmış ve hizmet eder duruma itilmiş hale gelmesine ve erkeğin ihtiraslarının kölesi olmasına yol açmıştır. Engels buradan hareketle erkeğin bu konumunu korumak adına tek eşliliğe dayalı çekirdek aile tercihinin yöneldiğini ifade eder. Böylece özel mülkiyetin alanı aile içinde oluşturulmuştur (Engels, 1967: 46-119). Bu dönüşümle birlikte aile biçimi, patriyarkal aile biçimini alır. Patriyarkal aile biçiminde kadınlar ve köleler baba ve kocanın mülkiyeti olurlar. Kadının bu yeni statüsüne karşın ilk Marksistler işgücüne katılımı kadınlara kurtuluş olarak önerirler. Çünkü burjuva ailesinde kadın miras ve varislik ilişkisinden dolayı veraseti alacak olan aile bireyini yetiştirmekle sorumlu olması nedeniyle ikinci planda olma işlevi süreklileştirir. Buna karşın proleterleşen kadın ise proleter sınıfın mülk sahibi olmayışından dolayı ezilme ilişkilerinin 'dışına' çıkar. Emek piyasasına katılan kadın, aile reisinin iktidarını sarsacak yeni bir ilişkilene alanına evrilir. Bu durumda patriyarkal ilişkilerin önce yıpranmasına ve en nihayetinde sönmelenmesine kapı aralar. Böyle bir ilişki, nihayetinde aile ve özel mülkiyet ilişkilerini ortadan kaldıracığı için kadının özgürleşmesine olanak sağlar (Donovan, 2015: 133-135).

Marksist feministler patriyarkanın kapitalizmden ayrı düşünülemediğini vurgulamalarının yanı sıra esas olarak sömürünün yeniden nasıl üretildiğine odaklanmışlardır. Bu bağlamda sermayenin sınıfsal sömürü ilişkisiyle, erkeğin kadın üzerindeki sömürsünü sınıf cinsiyet ilişkiselliği üzerinden okurlar (Walby, 2016: 15). Sömürünün sadece üretken emek piyasası ile sınırlı olmadığını aksine

patriyarkal yapının bu sömürüyü katmerleştirdiğini vurgularlar. Dolayısıyla ilişkilenenin sömürü türlerine yansımaları ise cinsellik, annelik ve ev içi üretim süreçlerinde kendini somutlaştırır (Bora, 2005: 51). Marksist feministler ev içi emeğin sömürüyü sadece erkeğe harcanmış emek olarak almak yerine sermaye ile olan sömürü ağı üzerinden görülmesi gerektiğini vurgularlar. Esas olarak evdeki erkeklerden öte sermaye için harcanmış bir emek olarak görürler. Piyasadan alınması durumunda maliyet artıran bir faktör olarak görülen ev içi emeğin bu hali işvereni daha fazla ücret vermeye iter. Bu durumda işverenler için makul olan çözüm; ücretler üzerindeki baskıyı azaltması nedeniyle ev içi emeğin kadın tarafından karşılanmasının desteklemesidir. Fakat bu durum Marksistlere göre sömürüyü arttırıcı bir işlev görür. Hatta ötesinde onlara göre bu hal işçinin fiziksel ve zihinsel olarak iş hayatına hazır edilmesinde zemin hazırlarken aynı zamanda erkeğin ev içi emek sürecinin dışına itilmesine ortam hazırlar. Böylece işverenlerin en fazla istediği şey yani işçinin emeğinde maksimum verimlilik elde edilir. Çünkü işçi evde dinlenmiş ve verimli bir güne başlamaya hazır hale gelmiştir. Yine çocuğun yetiştirilmesinde kadına yüklenen roller gelecekte emek sınıfına verimli yeni işçilerin eklenmesini içerir.

Değerlendirmelerin sürekli olarak sınıf eksenli görülmesi patriyarkanın yeteri kadar görülmemesi Marksistlerin esas eleştirildiği alandır. Nitekim Toksöz, Hartmann ve Walby'e gönderme yaparak bu ilişkinin temel açmazını şu cümlelerle eleştirir. “*İşyeri ve ev, ücretli işle evde yapılan iş bölünmesini kapitalizm yaratmış olsa bile neden kadınların özel, erkeklerin ise ücretli iş alanında çalıştığını açıklayamazlar. Hartmann ve Walby'e göre, bunun açıklaması patriyarkaya gönderme yapmadan mümkün değildir* (Toksöz, 2011: 94-95)”. Dolayısıyla ortaya çıkması gereken sadece sınıf ve sömürü ilişkileri değil, aynı zamanda patriyarkayı vurgulayan bir çerçevedir. Nitekim Hartsock; Marksist bir bakış açısıyla kadınların varoluşunun maddi temelini kadınların bilincini oluşturduğuna inanmaktadır. Kadınlar ücretli çalışsalar bile onların birincil kurumsallaşmış faaliyeti ev işi ve çocuk bakımındır. Hartsock bu pratiklerin meta değişiminin kapitalist dünyadaki erkeklerin faaliyetleri ile üretilen “soyut erkeklığın” aksine ilişkisel bağlamsal, bütünleştirici ve yaşamı onaylayan bir bilinci yarattığını söylemektedir. Bu bilinç, patriyarkal ideoloji ve pratiği eleştiren feminist duruş noktasının temelini oluşturur (Donovan, 2015: 149) Yine Marksist feministlerin cinsiyet temelli eşitsizliği kapitalist sistemin sömürü ilişkileriyle sınırlandırmaları en fazla eleştirildikleri başlıklardandır (Walby, 2016: 16). Oysa ki kadının özellikle ev içi ilişkilerdeki sömürüsü kapitalizmi aşan bir niteliğe sahiptir. Bu durumun tipik yansıması özellikle Ortodoks Marksistlerce örnek olarak alınan Sovyetler ve Küba'daki hallerdir. Kadının çocuğun bakımındaki baskın rolü, ev içi üretim sürecindeki belirginliği diğer feminist akımlarca Marksist feministlerin praksisteki çelişkilerine dikkat çekmek için sıkça başvurdukları örneklerdir.

1.3. Patriyarka Teorisine Doğru: Radikal Feminizm

Yeni toplumsal hareketler bağlamında toplumsal cinsiyet okumalarının çoklulaşmasında radikal feminizm önemli bir yere sahiptir. Radikal feminizm 68

Feminist Kuram'da Kadının Politik Ekonomisi Ve Dönüşümü

kuşağının Amerika deneyimlerinde önemli bir yere sahip olan New York ve Boston'da savaş karşıtlığı üzerinde gelişen protestolarında, erkek yoldaşlarının yaklaşımlarına eleştirileri üzerine gelişen bir akımdır. Yeni toplumsal hareketlerin bu önemli evresinde radikal feministler tarafından önerilen sorunlar arası eşitleme, sonrasında akımın temel argümanlarından biri olmuştur. Donovan Radikal feministlerin bu duruma bakışını şöyle özetler: “*bütün bu sorunların birbiriyle ilintili olduğuna, erkek egemenliğinin ve kadınlara hükmetmenin toplumdaki baskının kökü ve modeli olduğuna ve gerçekten devrimci olan bir değişimin temelini feminizm olduğuna inandılar* (Donovan, 2015: 266)”. Radikal feministler söylemden düşünüşe kadar patriyarkal sisteme ait bütün kavram ve kuramların sorun edilmesi önerirler. Bu bağlamda erkek egemen sistemin kavram ve düşünüşünü reddederek, yeni bir kuramsal ve kavramsal çerçeve oluşturdular. Walby radikal feministlerin patriyal özelindeki önermesi bu çerçevenin sınırları için iyi bir örnektir; “*Yapılmış pek çok patriyarka tanımının hepsinde ortak iki temel öğeden bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi toplumsal cinsiyet eşitsizliği, ikincisi ise toplumsal cinsiyet ilişkilerinin farklı yönlerinin birbirine bağlanmasındaki sistematikliktir* (Walby, 1996: 21)”. Wably'nin bu ilişkiselliği esasında patriyarkanın neyi içerdiğini açıklamayı zorunlu kılar. Buna göre patriyarka erkeklerin kadınlara egemen olduğu, baskı uyguladığı ve sömürdüğü bir sosyal yapılar ve pratikler sistemidir (Walby, 1996: 21).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kapitalizm üzerinden okunmasına karşı çıkan radikal feministler, esas olarak Patriyarkal sistemin tartışmaların merkezinde olmasını önerirler. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair kavram setlerini de patriyarkal sistemi açıklayıcı/geliştirici bir içerikle üretilmesi gerektiğini savunurlar (Walby, 1986: 23-26; Hartmann, 1992: 139-141). Wably'nin yukarıdaki açıklayıcı tanıma biraz daha anlam katmak için şu vurguları da yapmak gerekmektedir. Radikal feministlere göre kavram setlerinin en başatı olan Patriyarka (ataerki), dar anlamından öte bir çerçevede okunmasını yani sadece babanın yönetimi değil evde koca, işyerinde patron ve toplumsal bütün ilişkilerde erkeğin hegemonyası olacak şekilde geniş anlamda kullanılması sistemi açıklar niteliktedir (Mies, 2012: 94). Radikal feministler, erkek egemen sisteme getirilen bu köklü eleştirinin toplumsal örgütlenme modelini eleştirmekle kalmayıp, esas olarak biyolojik özellikleri sorun etmiş ve bunun iş yaşamı üzerindeki etkilerinin erkekler tarafından kullanılmasını eleştirmişlerdir.

Firestone erkeğin kadın üzerindeki hegemonyasını kadının biyolojisi üzerinden inşa edildiği vurgular. Kadının çocuğun doğumdan başlayarak gelişimini içeren bütün aşamalarında başat olması, bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğunu savunur (Hartmann, 1992: 139-141). Radikal feministlere göre sonu gelmez bu eşitsizliğin ortadan kaldırılması için teknolojik gelişimden faydalanılabilmektedir. Bu bağlamda radikal feministler gebelik dönemi için üretilecek teknolojik donatılar sayesinde dezavantajlı durumun gerileteceğini varsayarlar. Ötesinde radikal feministler çocuğun büyütülmesi sürecine de müdahale edilmesi ve çocuğun toplumsalın öne çıkarıldığı bir kolektivite içinde yetiştirilmesi gerektiğini sıklıkla dile getirmişlerdir. Çocuk yetiştirmenin toplumsallaşması, diğer bir ifadeyle

aileden öteye toplum merkezli bir büyütme modeline evrilmesi sayesinde kadınların patriyarkal ilişki ve baskı ortamından çıkmasının olanağı sağlanır. Freud'çu bir perspektifle anne ve çocuk arasındaki ilişkinin sorgulanması gerektiğini altını çizerler. Böylece yeni bir toplum örgütlenme modeli ortaya çıkarılacaktır. Bu toplumsal ilişki üretilir ise erkek egemen toplumsal ilişki ağlarının iş hayatı, iş mekânları, iş bölümü gibi erkeği merkeze alan bütün örgütlenme modelleri sonlandırılmış olacaktır. Bu durum da erkeğin de özgürleşmesini sağlayan daha eşitlikçi bir iş ve genel hayat dengesi oluşacaktır (Donovan, 2015: 266-295). Radikal feministlerin özel-kamusal patriyarka ile toplumsal cinsiyetçi iş bölümü etrafında kurguladıkları bu eleştiri alanını biraz daha açmakta fayda var.

Walby'nin patriyarkayı kamusal ve özel patriyarka olarak tanımlanmış olması, esas olarak erkek egemen yapının kamusal ve özelinin birbirinden ayrışmadığını, aksine birbirlerini destekleyen yapısının varlığını sorun edilmesini önerir. Liberal feministlerin aksine Walby, kamusal ve özelin birbirini destekleyen bir bütünlüğü olduğunu ve bunun erkek egemen iş bölümünü yani cinsiyetçi iş bölümünü nasıl meşrulaştırdığını sorgulamıştır. Bu bağlamda patriyarkanın birbirini destekleyici alanlarını; üretim tarzı, devletteki kamusal ilişkiler, eril şiddet, kültürel kurumlardaki patriyarkal sönümlenmeyen ilişki süreklilikleri ve ücretli emek piyasasındaki patriyarkal dayanışma ilişkileri olduğunu vurgular (Walby, 2016: 275).

Kadın ve erkeklere giydirilmiş rol kalıpları etrafında iki cinsin ayrıştırılması toplumsal cinsiyetin en somut dışı vurumudur. Çocuğun biyolojik cinsiyetinin² merkeze alındığı bu ilişkilendirme türünde, bebeklikten başlayıp bütün büyüme evrelerini kapsayan bir kadın ve erkeklik rolleri bütünü içinde birey şekillenir (Etiler, 2015: 2). Patriyarkal yapı içinde şekillenen bireyin cinsiyet temelli yetişmesi neticesinde erkek; iktisat, siyaset ve bilgi alanları içinde inşa edilen bir kişiliğe teşvik edilirken kadın ise aile ve akrabalık bağlarının hâkim olduğu bir yapıyla inşa edilen bir kişiliğe yönlendirilmektedir (Davidoff, 2012: 235). Böylece kadın ve erkeğin verili güç ilişkileri içindeki durumu iş bölümünü de kapsayacak bir muhtevaya bürünür. Patriyarkanın şekillendirdiği cinsiyete dayalı iş bölümü, kadınların ve erkeklerin neleri yapıp yapmayacaklarını tarifler. Diğer bir ifadeyle söyleyecek olur isek; toplumda yaratılmış olan fikirler ve değerlerce beslenen kadın ile erkeğin farklı roller ve sorumluluklar yüklenmesine işaret eder.

Toplumsal olarak kurgulanan cinsiyetçi iş bölümüne göre, “evin ekmeğini kazanan erkek”tir. Buna karşılık kadının temel rol alanı ise ev içi ve aileyle sınırlandırılmıştır. Kadın bu alanlardaki hizmetleri yapmakla sorumlu kişi olarak kabul edilmiştir. Eril toplumun kabulleri üzerine kurgulanmış bu rol dağılımı, ilk etapta teknik iş bölümü olarak görülse bile esasında daha karmaşık bir içeriğe sahiptir. Kadın üzerinde oluşturulan şiddet, baskı, sömürü ve ayrımcılık bunların en görünür halleridir. Hatta daha da ötesinde rol, kadının erkeğe mutlak bağımlılığını sağlar. Bu eril verili durum, kadının kamusal alandaki bütün teşebbüslerinde sürekli

---

² Patriyarkal toplumsal normlara göre, kadının biyolojik cinsiyet (rolü) ve toplumsal cinsiyet (rolü) olarak iki cinsiyet biçimi (ve rolü) olduğu kabul edilmektedir.

Feminist Kuram'da Kadının Politik Ekonomisi Ve Dönüşümü

devreye girer. Bu kabulle birlikte toplum kurgulandığında kadın her türlü girişiminde eril iktidar alanlarının sonu gelmez baskı ve dışlanmasıyla karşı karşıya kalır. Kadın kendi girişimleri sonucunda kamusal alanda bir iş sahibi olsa dahi eril düşünüşün iklimi, ona sürekli kadınlığını ve ev içi görev dağılımını hatırlatır. Dolayısıyla bu kabuller kadının işyeri ile kuracağı ilişkileri de etkiler. İkincil aktör olmaya zorlanan kadın, iş öncelikli bir yapıdan ev-iş öncelikli bir yapı üzerinden düşünmek zorunda bırakılır. Hatta bu düşünüşe zorunlu bırakılmaktan öteye kadının bu duruma uygun hareket etmesi gerekliliği kabul ettirilir (Bailey, 2014: 404-408). Diğer bir ifadeyle, erkeğin yaşadığı sorunlar işyeri ve bağlantılı sorunlar olurken, kadının yaşadığı sorunlar ise ikinci vardiya veya çifte mesai olarak da adlandırılan ev içi yeniden üretim sürecini de içene alan ve iş-ev yaşamı kapsayan sorunlardır.

Patriyarkanın batı toplumlarındaki yeni toplumsallıklar üzerinden gerileyip gerilemediği tezi, esas olarak radikal feministlerin tartıştıkları bir başka alandır. Bu tartışmada Walby, patriyarkanın gerilediğini iddia etmiştir (Walby, 2002: 533-557). Walby, batılı kapitalist toplum kamusalını tanımlarken piyasa yönelimli patriyarkalar ve devlet yönelimli patriyarkalar olarak bir ayrıma gitmektedir. Devlet yönelimli patriyarka için 1989 öncesi Doğu Avrupa'sını, piyasa yönelimli patriyarka için ise ABD'yi örnek olarak vermiştir. Buna karşılık Batı Avrupa devletlerindeki patriyarka ise refah devletleri olarak tanımlamasından hareketle, piyasa ve devlet modelli patriyarkaların arasında bir yerde konumlandırmıştır (Walby, 1996: 30). Toksöz ise, özellikle kadının ev içinde görmüş olduğu her türlü şiddetten dolayı özel alandaki eril tahakkümün devam ettiğini öne sürmektedir. Bu bağlamda gelişmiş kapitalist ülkelerde özel patriyarkanın sona erdiği saptaması doğru gözükmemektedir (Toksöz, 2011: 107) Sonuç itibarıyla kendi içinde değişiklikler göstermekle birlikte toplumsal cinsiyete dayalı dışlanma meselesi temelde kadının aleyhine ilişkiler üretmeye devam etmektedir. Kadının bu ikincil halinin sebebi patriyarkal kültürdür. Günümüzde patriyarkanın şekillendirdiği toplumsal düzenin değişimine şahit olunduğu ülkeler olmakla beraber, hala yaygın olan görüş, bu kültür normu çerçevesinde biçimlenen düzendir. Ancak tek başına böyle bir genelleme çok muğlak ve yanıltıcı olacaktır, bu sebeple pek çok değişken üzerinden bu durum açıklanmaya çalışılmalıdır.

Radikal feministlere yapılan temel eleştiri psikolojik faktörleri incelemeleridir. Yine radikal feministlere yapılan diğer eleştiriler ise istihdama dair analizlerinin yetersizliği ve bütün toplumları/toplumsal kesimleri biricikleştirmeleridir (Walby, 2016: 16, 68). Oysaki toplumların özgünlükleri her alanda olduğu gibi toplumsal cinsiyet alanında da farklılıklara neden olmaktadır.

1.4. Sadece Kapitalist Sistem Değil Aynı Zamanda Patriyarka: İkili Sistem Kuramı veya Sosyalist Feministler

İkili sistem kuramı, isminden de anlaşılacağı üzere sınıfsal perspektifi merkeze alan Marksistler ile patriyarkayı merkeze alan radikal feministlerin önermelerinin bileşiminde oluşan ve esas olarak sosyalist feministlerce ele alınan yaklaşımdır (Ecevit, 2011: 36). Radikal feministlerce vurgulanan patriyarka ile Marksistlerce merkeze alınan sınıfsallık tartışmalarına ayrı odaklanmak yerine

ikisini birlikte ele almayı öneren ikili sistem kuramcıları, böylece emek sömürüsünün daha iyi açığa çıkacağını söylerler (Walby, 2016: 17). Bu ortaklaştırma iddiasına rağmen, ikili sistem kuramcıları arasında meselenin nasıl ele alınacağına dair düşünsel ayrılıklar da mevcuttur. Esas olarak radikal feministler tartışmada cinsellik, şiddet, kültür ve devleti öne alırken, sosyalist feministler ise ev işi, ücretli çalışma, kültür ve devlete önem vermişlerdir. Bir taraftan radikal feministlerin yaklaşımı diğer taraftan Marksist feministlerin önermeleri sıklıkla ikili sistem kuramcıların bakışında dilmaçlık etmiştir. (Walby, 2016: 18).

Toplumsal cinsiyete dayalı sömürü ilişkilerini sadece kapitalizm ile değil aynı zamanda patriyarkal sistemden kaynaklandığını iddia eden ikili sistem kuramcıları kendi içlerinde de farklı öneriler getiren feminist akımdır. Buna göre; üretim ve iktisat kapitalizm ile ilişkilendirilen kültür, cinsellik ve ideoloji ise patriyarkal sistemle ilişkilendirilir. Nitekim bu bakış açısını merkeze alan Juliet Mitchell; Batılı toplumlar nezdinde yapılacak analizlerde ekonomik yapı ile kapitalizmi, ideolojik durum ile patriyarkayı esas alan bir özerklikten görülmesi gerektiğini vurgular. (Hartmann, 1992; Walby, 2016: 18). Yine bu grubun önemli temsilcilerinden olan Christine Delphy, Mitchell ile kapitalizm ve patriyarkayı aynı okumaları konusunda benzeşmelerine rağmen ev içi üretim sürecinin patriyarkanın oluşumunda belirgin etkisi olduğu vurgusu üzerinde farklılaştıklarını vurgular. Kadını ve erkeği batılı topluma içkin durumu üzerinden analizinin merkezine alan Delphy evlilik sözleşmesinin iş sözleşmesine olan benzerliğinden hareketle bir dost düşman ilişkisi üzerinden şekillenen cinsler arası ilişkide kadının sömürülmesini katmerleştirdiğini öne sürer. Buna göre sistemden bağımsız olarak erkek kadını ev içi üretim sürecinde sömürür. Nitekim kendisi bu durumu patriyarkal sistem üzerinden şöyle tarifler; “*Patriyarkal sömürü kadınların ortak, özgül ve birincil ezilme biçimidir* (Delphy, 1992 aktaran Acar-Savran, 2004: 47)”.

İkili yaklaşım içindeki diğer bakış açısına göre ise ev içi emeğin üretken emek olarak görülmemesi ile emek piyasasında işgücününün bir ücrete tabii tutulması şeklindeki ayrımlarına rağmen kapitalizm ile patriyarkanın karşılıklı ilişkiselliğine yoğunlaşılmalıdır (Toksöz, 2011: 98). Hartmann bu grubun önemli temsilcilerinden olup kapitalizm ve patriyarkanın ilişkişelleği konusunda Mitchell’in yanında durmakla beraber bilinçdışı konusunda ondan farklılaşmaktadır (Hartmann, 2012:180-182). Hartmann, kadının erkekler tarafından denetlenmesinin çeşitli halleri olduğunu ve bunların tahakkümü süreklileştirdiğini dile getirir. Bu bağlamda mülkiyet ilişkilerinden dışlanmaları, tek eşli evliliğe mecbur bırakılmaları ve iktisadi kazanç sağlayıcı ilişkilerin dışında tutulmaları v.b. gibi haller tipik baskılanma yöntemleridir. Çocuğun büyütülmesinden karakter edinimine kadar çoklu annelik rolleri aile üretiminin bir yansıması olmasının yanı sıra aynı zamanda tahakkümün yeniden üretiminin de dışı vurumlarıdır. Çünkü cinsiyetinden bağımsız yetiştirilen çocuk kapitalist sistemin itaatkâr nesnesi haline dönüştürülür. Hartmann, hem patriyarkal sisteme hem de kapitalist sisteme hizmet eden bu ilişkilendirme türlerinin aynı zamanda ikisi arasında bir gerilimi de üretmekten geri durmadığını iddia eder. Bu durumun ortaya çıkma nedenini ise kadının emeğinin bölüşümü/el konulmasındaki gerilimden kaynaklandığının altını çizer. Şöyle ki patriyarkal sistem

Feminist Kuram'da Kadının Politik Ekonomisi Ve Dönüşümü

kadının ev içi emek sürecindeki avantajını sürdürmek isterken sermaye ise kadının emek piyasasına eklenmesini ister. Bu nedenle erkekler sanayi devrimi sonrasında kadının emek piyasasına çıkışını ücretleri üzerinde bir baskı olarak görmeleri nedeniyle kadınların emek piyasasına dahil olmamalarını savunmuşlardır. Bu bağlamda eve bakım görevinin erkeğe ait olduğundan hareketle ücretlerinin artırılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu gerilimli ilişki patriyarka ile sermayenin kadınlara verilen ücretin daha düşük olması şeklindeki zimmi anlaşmaları ile ötelenmiştir. Böylece kontrollü bir rıza üretimini içeren bir hat oluşturulmuştur ki kadın düşük ücretle emek piyasasına eklenmiştir. (Hartmann, 1992: 142-143, 149-150). Hartmann'ın gerilim üzerinde formülize ettiği iki sistem arasındaki ilişki Walby tarafından kabul görmez. Walby bu bakış açısına katılmaz. Ona göre; kadının hem ev içi üretimdeki konumu hem de emek piyasasındaki eşitsiz ilişkisi kadının aileye olan bağımlılık ilişkisini pekiştirir. Walby, kadının ev içi üretim pratiklerini tariflemek için patriyarkal üretim tarzı kavramını tercih eder. Bu üretim tarzında kadın üretici olmayan aktör iken emek sürecine el koyan sınıf ise kocasıdır (Walby, 1986: 50-51).

Sendikal alandaki dışlanma yöntemlerinin erken sanayileşme dönemlerinde kadınlar aleyhine bir ilişki ürettiğinden bahseden Walby kadınların geliri yüksek mesleklerden dışlanmasını eril düşünüşün dayanışması anlamında tipik bir örnek olduğunu vurgular. Üstelik bu ilişki sadece erkekler arası bir dayanışma değil dayanışma örgütleri olan sendikaların yöneticilerinin erkek olmasından dolayı daha kurumsal bir muhtevaya bürünmüştür. Bu eşitsizliğin sermaye tarafından sorunsallaştırılmasının beklenmediği gibi sendika içinde de feminist hareketlerin dirençleri ortaya çıkmadıkça sürekli yenilendiğini dile getirir (Walby, 1986: 243-248'den aktaran Toksöz, 2011: 102). Sosyalist feministlerin patriyarkal ve kapitalist sistemin birbirine eklenenen bu iki halinin esasında sermaye ile erkekliğin çeşitli formlarının birbirini destekleyen görünümler olduğu aşikardır. Bu bağlamda ne tek başına patriyarkayı merkeze alan yaklaşım ne de tek başına kadını sadece sınıfın ihtiyaçlarına uygun bir okumaya tabi tutan bakış açısı politik ekonomik bir feminist okumanın ihtiyaçlarına cevap bulabilir.

Sonuç

Feminist kuramın tarihsel dönemsel uğrakları, toplumsal hareket ve örgütlenme pratikleriyle kendi içinde dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm kadın ve emeğine dair bakış açısını değiştirip dönüştürmüştür. Bu değişim "doğası" gereği gelinen ideolojik bakış açısı ile iç içe gelişmiştir. Yani her akım üzerine inşa edildiği ideolojik çerçeveden kopmadan kadın ve emeğini ele almıştır. Bu anlamda liberal feministler liberal haklar teorisi üzerinden kadını özne yapmışlardır. Rasyonel akıl, eşitlik ve özgürlük gibi liberal haklar teorisinin temel mottolarının cinsiyete dayalı ayrımları ortadan kaldırmada dilmaçlık edeceğini savunmuşlardır. Kadının patriyarkal sistemin yaratmış olduğu eşitsizliğini görmezden gelmezler. Fakat kadına dair dışlayıcılığın hem patriyarkal hemde kapitalist sistem yeniden karşılıklı üretilmiş olması nedeniyle liberal feministler bir çıkmazla karşı karşıya bırakmıştır. Çünkü bu karşılıklı ilişkilene kapitalizm eleştirisini içermeyi zorunlu kılar. Bir

açmazla karşı karşıya kalan liberal feministler çözüm olarak kapitalizm içi çözümlere yönelirler. Liberal feministlerin temel çözüm noktası eşitsizliğin liberal haklar giderileceğidir. Bu noktada eğitimin cinsiyetler arası eşitsizliği kaldıracağını ve emek piyasasında eşitliği sağlayacağını umarlar. Fakat sorun kapitalizm içi düzenlemelerde değil kapitalizmin kendisi ve onunla karşılıklı bir ilişki içinde olan patriyarkanın yeterince görülmemesindedir.

Marksist feministler sınıf temelli okumaları ile kadının her alandaki sömürülmesini konu edinmiştir. Marksist Feministler tarihsel materyalist bir bakış açısıyla, “doğal iş bölümü” başlayıp sınıflar arası eşitsizliklerin parçası olan bir kadın meselesini sıklıkla sorunsallaştırmışlardır. Buna göre eşitsizlik; artığa el koymadan verasetten dışlanmaya, yabancılaşmadan ev içi mekanına ötelenmesine kadar pek çok dışlanma pratiğini içeren bir sınıfsal sömürü şeklinde ortaya çıkar. Erkeğin sömürüdeki tarihsel rolü sınıfla ilişkilendirerek sıklıkla dile getirilir. Sömürünün sınıfsal mücadele ile ortadan kaldırılacağını önermelerine rağmen, SSCB ve Küba örneklerinde olduğu gibi bunun gerçekleşmediği görülmektedir. Erkek işçi patriyarkanın avantajlarından yararlanmaya devam etmektedir. Marksist feministler bu hakikati pas geçerler. Bu durumda onların sıklıkla eleştirilmelerine neden olmaktadır.

Kadının her alandaki sömürüsünü patriyarkal yapıya bağlayan radikal feministler yeni toplumsal hareketlerin en önemli bileşenlerindedir. Patriyarkal sistemi merkeze alan yeni bir düşünüş ve yaşayış pratiğinin üretilmesi gerektiğinin vurgulamaktadırlar. Radikal Feministler kamu ve özel alan ayrıştırmasına karşı çıkarlar. Bu durumun politik ekonomi alanındaki yansımaları olan çifte mesai, kadınların patriyarka tarafından emek piyasasında dışlanmasının yanı sıra emek piyasasında olanlara ise sürekli evi hatırlatması gibi görünüşleri olduğunun altını çizerler. Bu ve benzeri dışlanma pratiklerinin ancak patriyarkal sistemi merkeze alan bir praksislerle çözülebileceğinin vurgularlar. Fakat bu önerilerinin biricikleştirilmesi ve psikolojik boyuta yapılan vurgular sıklıkla eleştiri konusu olmuştur.

Sosyalist feministler kapitalizm ile patriyarkal yapıların birbirini besleyen iki sistem olduğu ve bunlardan birinin öncelenmesiyle kadın meselesinin sağlıklı bir değerlendirmesinin yapılmayacağını savunmuşlardır. Sosyalist feministler ilişkinin eleştirilerini ortaya koyarken kendi içlerinde çeşitlenirler. İkili sistem kuramcılığı içinde yer alan ve radikal feministlerin argümanlarını önceleyen taraf cinsellik, şiddet, kültür ve devlet ile kadın öznesi arasındaki ilişkiye daha sıkça vurgu yaparlar. Diğer taraftan Marksist argümanları önceleyen sosyalist feministler ise ev işi, ücretli çalışma, kültür ve devlete önem vermişlerdir. Bu bağlamda ilk olarak söylenmesi gereken şey; sermayenin daha fazla kar elde etme isteği sınıf ilişkilerinin esas belirleyicisidir. Böylece sermaye sınıfı kadının emek piyasasındaki dezavantajlı konumunu süreklileştirmek adına patriyarkal sistemin ürettiği dezavantajlı ilişki örüntülerini süreklileştirilmesi konusunda ona örtük destek verir. Buna karşın patriyarkal ise erkeğin emek piyasasından siyaset alanına, çifte mesaiden ev içi emek sürecine kadar uzanan dezavantajların sürdürülmesi konusunda kapitalist sistemle örtük bir ilişki üretir. Dolayısıyla sosyalist feministlerce bu hallerin ayrıştırılarak ele

Feminist Kuram'da Kadının Politik Ekonomisi Ve Dönüşümü

alınmasını değil onların birbirini besleyen hallerinin vurgulanması gerektiği sıklıkla dile getirilir. Bu bağlamda praksisin kendisinin de buradan inşa edilmesi gerektiğinin altını çizerler. Bu praksis alanın temsilliyetteki karşılığı ise feminist akımlardır. 68 hareketi ile ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerden olan kadın hareketinin bitmek bilmeyen azmi bu dönüşümün başat aktörüdür. Kadın hareketi dalga hareketleriyle hem toplumsallaşmış hemde sorunların birbirini besleyen hallerini açığa çıkararak çoklu praksis alanları üretmişlerdir. Bu dönüşüme katkıda bulunan bir başka alan kuşkusuz ki teknolojik değişim ile ortaya çıkan gelişmeler ve bu gelişmelerin toplumsalın üretim ilişkilerine müdahalesi/inşa edilmesinde sıklıkla konu edilmesidir. Sosyalist feministler bu ilişkileri hem teorik düzeyde ele almışlar hem de bunun kadın hareketlerinde daha fazlaca yer edinmesi konusunda çaba göstermişlerdir. Bu nedenle kanaatimiz o dur ki; kadın sorunu sadece politik ekonomi meselesi değil onu da içine alan sistemsel bir meselesidir. Kadın öznesi sosyal bilimlerin konusu edilirken bu yaklaşım üzerinden ele alındığında ilişkilerin iç içe geçen grift halleri daha rahat açığa çıkarılacaktır.

Kaynakça

- Acar-Savran, Gülnur. (2004), *Beden Emek Tarih, Diyalektik Bir Feminizm İçin*, İstanbul: Kanat Yayınları.
- Altınbaş, Deniz (2006), “*Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm*”, İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi, S. 9 (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iukad/issue/728/7858> E.T. 22.01.2020) 21-51(İçinde).
- Bora, Aksu. (2005), *Kadınların Sınıfı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davidoff, Leonore. (2012), *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, Zerrin Ataşer ve Selda Somuncuoğlu (Çevirenler), 3.b., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Delphy, Christine. (1970), “*Baş Düşman*”, Gülnur Acar-Savran ve Nesrin Tura Demiryontan (Derleyenler), *Kadının Görünmeyen Emeği*, 2.b., İstanbul: Yordam Kitap, 89-113(İçinde).
- Donovan (2001), *Feminist Teori*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Donovan, Josephine., (2000), *Feminist Teori, Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ecevit, Yıldız. (2011), “*Emek*”, Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner (Editörler), *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 24-49(içinde).
- Engels, Friedrich(1967), *Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni*, çev. Kenan Somer, Ankara :Sol Yayınları.
- Doç. Dr. EROĞLU Ömer ve İşler Ruhan, “*İktisat Düşüncesinde Kadının Konumu ve Feminist İktisat*”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, *Dergipark*, 46. Seri / Yıl 2004, [Https://Dergipark.Org.Tr/En/Download/Article-File/7256](https://Dergipark.Org.Tr/En/Download/Article-File/7256) (ET: 24.01.2020)
- Etiler, Nilay (2015), “*Kadın Çalışanların Sağlığına Nereden Bakmalı?*”, *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Sayı: 56, Nisan-Mayıs-Haziran 2015, ss. 2-5.

- Evans, Judith (1995), *Feminist Theory Today An Introduction to Second-Wave Feminism*, Londra: Sage publications.
- Hartmann, Heidi (2012), “Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği”, Gülnur Acar-Savran ve Nesrin Tura Demiryontan (Derleyenler), *Kadının Görünmeyen Emeği*, 2.b., İstanbul: Yordam Kitap, ss. 157-198(İçinde).
- Marx, Karl, Engels Friedrich (2008), *Alman ideolojisi: Feuerbach*, Çev; Sevim Belli, 6. bs. Ankara: Sol Yayınları.
- Mies, Maria (2012), *Ataerki ve Birikim*, 1.b., Ankara: Dipnot Yayınları.
- Nye, Andrea. (1988), *Feminist Theory and the Philosophies of Man*, Londra and New York: Routledge.
- Taş Gün (2016), “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri” Şenol Durgun(Editör), *Akademik Hassasiyetler*, C. 3, S. 5, 163-175(İçinde).
- Toksöz, Gülay (2011), *Kalkınmada Kadın Emeği*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Walby, Sylvia (1986), *Patriarchy at Work*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Walby, Sylvia (1996), “The ‘Declining Significance’ or the ‘Changing Forms’ of Patriarchy?”, Valentine M. Moghadam (Der:), *Patriarchy and Economic Development*, Oxford: Clarendon Press. (İçinde).
- Walby, Sylvia. (2002), “Feminism in a global era”, *Economy and Society*, 31(4), 533-557(İçinde).
- Walby, Sylvia (2016), *Patriyarka Kuramı*, Hülya Osmanağaoğlu (Çeviren), 1.b., Ankara: Dipnot Yayınları.